

ПАРАДИГМА КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В ПРАВІ США

PARADIGM OF CRIMINAL PUNISHMENT IN U.S. LAW

Полянський С.Ю., д.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Кримінальне право США для європейського дослідника зазвичай є незрозумілим, адже засновується на дещо інших принципах. Такі абстракції як справедливість, співрозмірність тяжкості вчиненого злочину та покарання за нього – розуміються по-різному. Американська парадигма кримінального покарання в загальному вимірі засновується на двох теоретико-філософських підходах, які в літературі іменуються як ретрибутивізм та утилітаризм. Каральне спрямування американського кримінального законодавства безпосередньо пов'язане з пануванням ретрибутивістських поглядів як в правовому колі, так і в суспільстві в цілому. Також американські науковці часто замість поняття ретрибутивізму згадують концепцію *just deserts*, що дослівно означає «справедливо здобує». За ідеєю американське кримінальне законодавство встановлює справедливі санкції за вчинення злочинної поведінки. Втім досягнення справедливості є неможливим з цілої низки причин, зокрема: а) існуванням інституту угоди про визнання вини, що передбачає суттєве пом'якшення покарання; б) принципу *three strikes and you're out* (правило трьох помилок), відповідно до якого за будь-який злочин вчинений втретє особа підлягає засудженню до довічного позбавлення волі, при цьому тяжкість вчинених злочинів принципового значення не має; в) інституту імунітету від кримінального переслідування для свідків сторони обвинувачення.

Таким чином парадигма кримінального покарання в праві США не є завершеною, та і взагалі їй бракує цілісності та системності. Пов'язано це і з відсутністю дійсно глибоких та комплексних сучасних наукових досліджень, і з роздробленістю правової системи країни, і з відсутністю збалансованої та послідовної кримінальної політики, та з іншими чинниками, пов'язаними із специфікою американського права.

Ключові слова: парадигма кримінального покарання в праві США, кримінальне право США, кримінальна політика, боротьба зі злочинністю та динаміка злочинності в США, цілі кримінального покарання.

U.S. Criminal Law might seem weird to european scholars, as it is based at quite another principles. Such abstractions as justice, comparison of an offence gravity and toughness of a punishment etc can be adjudged in diverse ways.

American paradigm of criminal punishment is based at two theoretic approaches, literally retributivism and utilitarianism. Penal emphasis of criminal punishment is a result of predominance of retributive approaches in legal doctrine and in society in general. American scholars often substitute a notion of retributivism by just deserts concept. Presumably U.S. Criminal legislation sets just sanctions for every alleged criminal act. Although, it is practically impossible to maintain justice because of several reasons, e.g. a) if a plea agreement is taken, the person doesn't get deserved punishment; b) in case of three strikes and you're out rule the convict gets much tougher punishment that wasn't deserved as well; c) witness immunity provide a person benefits to evade punishment, and it also can't be considered as a just approach.

Criminal punishment in U.S. Legal doctrine is referred as tool to contradict crime. Although, most prerequisites of crime growth should have been related to social disproportions, rather than to other reasons. Criminal punishment itself cannot deter a person that doesn't have another social option but to become a criminal.

As a fact, U.S. criminal punishment paradigm is fragmented and incomplete, it lacks proper systematization. The reason is that it lacks deep and elaborate scientific researches, U.S. legislation pluralism, absence of balanced and consecutive state legal policy as well as other causes due to particularities of U.S. Criminal Law system.

Key words: U.S. Criminal Law paradigm, U.S. Criminal Law, Criminal Law policy, crime counteraction and dynamics of crime, goals of criminal punishment.

Актуальність теми дослідження. Відомим є факт, що кримінальне право США концептуально відрізняється від систем, які тяжіють до континентального права. Власне такі відмінності властиві для систем права в глобальному вимірі, але відносно до кримінального права проявляються в максимальному ступені.

Кримінальне право США для європейського дослідника може приймати сюрреалістичні форми. Адже принципи, які покладені в основу правової системи фактично інші. Такі абстракції як справедливість, співрозмірність тяжкості вчиненого злочину та покарання за нього – розуміються по-різному. Фактично такі радикальні відмінності стосуються кожного кримінально-правового інституту. Але найбільшої уваги заслуговує кримінальне покарання та філософські засади, на яких засновується весь кримінально-правовий інститут.

Аналіз літератури. Про кримінальне покарання в США та його цілі писала величезна кількість дослідників в самих Сполучених штатах. Зокрема це праці Е. Сойфера, Н. Уарбуртона, Ф. Хачесона, Р. Ашкрафта, Ф. Розена, Дж. Смарта, М. Мура, М. Дейвіса та багатьох інших. Цікавим є й той факт, що в науковому обґрунтуванні парадигми кримінального покарання в США широко використовуються давні праці таких відомих титанів думки, як Ч. Беккарія, І. Бентама, Ч. Ломброзо, У. Блекстона, І. Канта, Г. Гегеля та інших філософів. Слід відзначити

також праці українського науковця А. Савченко, в яких розглядаються також і філософські витоки інституту кримінального покарання в США.

Викладення основного матеріалу. Кримінальне право США розвинулося на засадах звичаєвого (чи загального) англійського права. При цьому воно перейняло його правову доктрину як ядро системи, а також базу правових прецедентів, створених британськими судами. Таке запозичення мало просте обґрунтування: на колоніальні землі, на яких в підсумку утворилися США як держава, було автоматично привнесено право держави-домініона. Втім навіть до моменту становлення США як держави англійське право зазнавало певних модифікацій, викликаних особливостями життя колоніального суспільства. Наприклад, рабства в його прямому розмінні не було на історичній британській території. І хоча британські суди і виносили вироки, де в якості покарання передбачалося заслання на каторжні роботи в віддаленні володіння британської Корони, проте такі засуджені не були рабами. Якими в підсумку стали безневинні вихідці з африканського континенту, яких в якості живого товару активно завозили на територію британських колоній в Північній Америці. Отже, рабство стало одним із важливих чинників, яких вплинув на все життя майбутнього американського суспільства, та зокрема на парадигму кримінального покарання.

Парадигма кримінального покарання в Великій Британії до початку-середини минулого століття відрізнялася визначною суворістю. Втім кількома століттями раніше ця суворість була надзвичайною: найбільш застосовуваними видами кримінального покарання були каторга та смертна кара. Тому нічого незвичайного не було і в тому, що така ж практика експортувалася на території британських володінь в Америці.

Втім якщо в Сполученому королівстві парадигма кримінального покарання змінилася аж до відмови від смертної кари і надмірної пеналізації злочинних діянь, то в Сполучених штатах розвиток кримінального права пішов за власним сценарієм. Як було зазначено вище, рабство стало однією з соціальних передумов для такого розвитку. Другою передумовою став недостатній адміністративний контроль над величезними територіями країни, особливо коли почалося освоєння нових територій на середньому та дальньому заході. Проблема полягала в неможливості наведення ладу та встановлення правопорядку за рахунок наявних адміністративних ресурсів. Тому не маючи можливості досягти ефективності застосування кримінального закону, влада змушена була робити ставку на суворість кримінально-правових санкцій.

Після скасування рабовласницьких законів по підсумках Громадянської війни в США соціальних проблем в країні не поменшало. Колишні раби стали вразливою верствою населення, яка не мала доступу до матеріальних благ. В підсумку це лише посилювало маргіналізацію цієї частини суспільства. І, до речі, ці проблеми так і залишаються невирішеними. Про це свідчать нещодавні події в США пов'язані з рухом BLM (*Black lives matter досл. Життя чорних мають значення*). Дані події демонструють соціальні проблеми, які водночас є соціальними чинниками злочинності в США. Як відомо, боротися з соціальними чинниками злочинності суто кримінально-правовими методами справа марна.

Видається, що намагання придушити злочинність за рахунок суворих покарань завжди було основним спрямуванням системи кримінального права в США. А чи це так насправді? На перший погляд. А насправді реалії складніші: американська парадигма кримінального покарання в загальному вимірі засновується на двох теоретико-філософських підходах, які в літературі іменуються як ретрибутивизм та утилітаризм.

Певно слід почати з останнього. Було б несправедливим стверджувати, що парадигма кримінального покарання в США завжди була суто репресивною. Мав місце певний етап в середині – другій половині XIX століття, коли активно висловлювалися ідеї щодо спрямування покарання на виправлення злочинців. Такі особи вважалися хворими або неповноцінними членами суспільства, яких треба було певним чином лікувати та повертати до соціалізованого способу життя в суспільстві. Позбавлення волі як покарання сприймалося як інструмент впливу, який мав на меті досягнення необхідного терапевтичного результату. Такі програми широко застосовувалися в експериментальних пенітенціарних установах – реформаторіях, яких існувало декілька типів, зокрема Пенсильванської та Оборнської систем утримання.

Прибічники утилітарного підходу завжди виходили з позицій економії каральних заходів, але це не стосувалося осіб, поведінка яких відзначалася підвищеною небезпечністю. Такі особи зазвичай утримувалися в пенітенціарних закладах до самої смерті. І саме утилітаризм поклав початок практиці призначення невизначених покарань наприкінці XIX – першій половині XX століть, коли суд призначав вид покарання, але не визначав його тривалість. Таким чином покарання мало застосовуватися «до виправлення» особи, що часто було синонімом «на завжди», але частіше ставало об'єктом спекуляцій з боку адміністрації пенітенціарних закладів.

Втім сподівання на перевиховання засуджених виявилися надто завищеними, не зважаючи на об'єктивні зусилля по їхній ресоціалізації в реформаторіях. Це призвело до поступового зниження ваги утилітарного підходу – в суспільстві все більше вкорінялося бачення в кримінальному покаранні лише кари, його єдиної та достатньої цілі.

Каральне спрямування американського кримінального законодавства безпосередньо пов'язане з пануванням ретрибутивистських поглядів як в правовому колі, так і в суспільстві в цілому. Ретрибутивизм поступово завойовує собі місце ідеології кримінального права. Теоретичним підґрунтям для обґрунтування такого підходу стали праці І. Канта та його бачення стародавнього принципу Таліону. Втім навіть настільки елементарний принцип заподіяння рівної шкоди в якості покарання потребував обґрунтування в разі впровадження його в якості центрального елементу всієї парадигми кримінального покарання.

Теоретично, що могло бути елементарнішим покарання рівним за рівне? Втім проблеми були суттєві, до речі, поставали вони ще на сторінках праць самого Канта, так і в законодавстві Стародавнього Вавилону. В деяких випадках відплата рівним за рівне є цілком неможливою. Тоді доводиться завдавати злочинцю іншої шкоди, спричиняти інші страждання в якісному вимірі.

Американські науковці часто замість поняття ретрибутивізму згадують концепцію *just deserts*, що дослівно означає «справедливо здобуте». За ідеєю американське кримінальне законодавство встановлює справедливі санкції за вчинення злочинної поведінки. Справедливість є абсолютом, який має бути досягнутий не зважаючи на будь-які перешкоди. Втім аналіз американського кримінального законодавства свідчить, що ступінь пеналізації певних видів злочинної поведінки суттєво перевищує ступінь суспільної небезпеки відповідних злочинів. Наприклад, за законодавством штату Аляска згвалтування карається позбавленням волі на строк двадцять п'ять років, а в деяких випадках строк покарання може сягати дев'яноста дев'яти років, тобто фактично йдеться про довічне ув'язнення. Чи відповідає таке покарання шкоді, яка завдається потерпілій від згвалтування особі? Отже, Кант шукав спосіб покарання гвалтівника в парадигмі відплати рівним за рівне. Звісно, не знайшов. Американські правники пішли ще далі, зробивши покарання максимально суворим. Втім чи можна вважати такий підхід чесним, як це має бути виходячи із *just deserts*?

Іншим цікавим питанням є співвідношення парадигми кримінального покарання з інститутом угоди про визнання вини. Укладення такої угоди в багатьох випадках здатне суттєво поліпшити положення обвинуваченої особи та врятувати її від смертної кари, довічного ув'язнення чи тривалого терміну позбавлення волі. Втім не зрозуміло як це вкладається в концепцію *just deserts*. Чи буде таке покарання справедливим, якщо закон про кримінальну відповідальність встановлює значно більш жорстоке покарання? Чи буде це справедливим у відношенні до інших засуджених, які були засуджені за аналогічні злочини, але не змогли скористуватися перевагами угоди про визнання вини? В цьому вбачається суттєвий відхід від абсолютизму в частині визначення цілей та спрямування кримінального покарання, адже коли йдеться про доцільність принципів відходить на другий план.

Втім це не єдине, що доводить суттєве відхилення від ідей пропорційності кримінального покарання. Кримінальному праву США відомі певні інститути, спрямовані на вилучення сталих кримінальних правопорушників з суспільства. Широко відомим є принцип *three strikes and you're out* (*правило трьох помилок*), відповідно за яким будь-який злочин вчинений втретє особа підлягає засудженню до довічного позбавлення волі, при цьому тяжкість вчинених злочинів принципного значення не має. Метою такого підходу є виключення із суспільства

криміногенних елементів. Чи є це справедливим? Адже за кожне злочинне діяння передбачене покарання певного виду та розміру, і злочинець також має право отримати саме таке покарання, тобто яке він заслужив. Знову ми бачимо слабкість позицій американського ретрибутивізму, зокрема і в цьому питанні. Ба більше, сторона обвинувачення в кримінальному процесі має юридичну можливість вимагати або ж не вимагати застосування *three strikes and you're out* в конкретному випадку. Тобто знову ж таки реалізується політика подвійних, або навіть потрійних стандартів в сфері призначення кримінальних покарань, і як підсумок в спрямуванні покарання на досягнення такої цілі як справедливості.

Адже покарання має бути справедливим не лише відносно потерпілої від злочину особи та суспільства в цілому. Покарання має бути справедливим у відношенні засудженої особи, а також відносно інших осіб, засуджених за вчинення аналогічних злочинів.

Втім є ще один факт (насправді їх значно більше), який свідчить про неможливість досягнення ідеалів справедливості при застосуванні кримінальних покарань в США. Це, зокрема, імунітет від кримінального переслідування для свідків. Так особи, які можуть бути корисними для сторони обвинувачення, проте які самі раніше вчинили злочини, не будуть притягнені до кримінальної відповідальності. І доволі часто такий імунітет отримують особи, які інакше були б звинувачені у вчиненні тяжких злочинів. Все залежить від цінності свідчень, які вони можуть надати, і які можуть бути використані з метою викриття ватажків злочинних організацій та ін. Отже, ми знову бачимо як доцільність превалює над необхідністю досягнення справедливості.

Є і ще одне – політичний популізм. Цілком звичним явищем є маніпулювання виборцями з боку кандидатів під час виборчих перегонів. Відомим фактом є досить високий рівень злочинності в США, що зумовлено в першу чергу вираженням соціальним розділенням: незважаючи на великий прошарок так званого «середнього класу» значна частина суспільства живе на межі, або навіть поза межею бідності. Як правило, більшість злочинців або ж з числа афроамериканців, або вихідці з країн Латинської Америки. Політики ж обіцяють своїм виборцям захистити їх від злочинності за рахунок посилення кримінальної репресії, хоча це марна справа якщо не робиться відповідних кроків з покращення життя найбідніших верств суспільства. Такий підхід отримав назву *tough on the crime* (*жорстка протидія злочинності*), але так чи інакше це шлях в нікуди.

Таким чином концепція ретрибутивізму як основа парадигми кримінального покарання в американському праві демонструє нам низку непослідовностей та суперечностей. І хоча американські теоретики на сторінках своїх величезних за обсягом трактатів активно сперечаються щодо визначення цілей кримінального покарання, проте цілком зрозуміло що такі поняття як ретрибутивізм та утилітаризм існують лише на сторінках їхніх праць.

Хоча серед американських науковців і досі є такі, яких умовно можна назвати «істинними ретрибутивістами». Вони непримиримо захищають свої абсолютистські погляди і їхня мотивація до цього залишається не зовсім зрозумілою. Навряд чи сучасна кримінально-правова концепція може засновуватися лише на філософських працях, які хоч і стали світовою класикою, але вже дещо відстали від реалій сьогодення.

В результаті кримінально-правова наука в Сполучених штатах так і не спромоглася напрацювати парадигму кримінального покарання в її цілісному розумінні. Наукові праці в цієї сфері зводяться до прогулянки по колу: ретрибутивісти критикують утилітаристів, і навпаки. Ґрунтовних наукових досліджень фактично немає, хоча видані книжки вражають об'ємом, яскравим оздобленням та гучними назвами.

Чи означає це відсутність парадигми кримінального покарання як такої? Звісно ні. За неспроможністю науки, вакуум був заповнений практикою. Це в принципі характерно для американського права, яке здебільше створювалося практиками, в певному ступені – законодавцями, а наука на цей процес майже не впливала.

Відсутність ґрунтовних досліджень, на жаль, це відсутність системного підходу. Цьому не сприяє і дворівнева система американського права, яка об'єднує в собі окрім федерального законодавства ще і законодавчі системи штатів. В усьому їхньому різноманітті. Так, радикальних відмінностей між ними майже немає, проте є чимала кількість чинників, які не сприяють можливості доведення цієї системи до ладу. Не кажучи вже про порівняння її з ідеально працюючим годинниковим механізмом.

Висновки. Парадигма покарання в кримінальному праві США відрізняється винятковою абстрактністю. На першому місці знаходяться методологічні проблеми. Так в науці немає чіткого розуміння поняття покарання, його природи, його впливу на індивідів та суспільні процеси. Науковці застрягли в філософії, і фактично наука настільки віддалена від реальності та практики, що остання не має з науки жодної користі.

Безумовно кримінальне покарання є надзвичайно дійовим і потужним інструментом для недопущення руйнування охоронюваних законом суспільних відносин. Але при неналежному використанні цей інструмент здатний спричинити чимало шкоди. Страх перед кримінальним покаранням ніколи не призводить до досягнення бажаних державою цілей, оскільки навіть історично найвитонченіші та жорстокіші види смертної кари не зупиняли злочинців. Тому надмірна пеналізація злочинної поведінки в США не здатна суттєво впливати на динаміку злочинності.

Особливо якщо виходити з реалій, в яких держава сама ж породжує потенційних злочинців: фактично існує дві паралельні реальності американського суспільства, де одна його частина успішна та відносно щаслива, а інша не має умов для існування та перспектив на майбутнє. За таких реалій загроза застосування кримінального покарання не є достатнім стримуючим фактором.

Що стосується цілей покарання в кримінальному праві США, то як такі вони згадуються в законодавстві фрагментарно та є суто декларативними. Наприклад, їх можна знайти в Титулі 18 Зводу законів США. В будь-якому разі центральною ціллю є кара, але превенція та виправлення, захист суспільства від небезпечних елементів також мають на увазі. Отже, американським теоретикам слід давно забути про філософські балачки навколо ретрибутивізму чи утилітаризму, насправді істина знаходиться посередині – будь-яке кримінальне покарання спрямовано на досягнення певної кількості тих чи інших цілей. Якщо дивитися реально, кримінальне покарання в США спрямоване на дві основні цілі: кару винної особи та захист суспільства від криміногенних елементів.

Про це свідчить як аналіз кримінально-правових санкцій, так і особливості інститутів призначення кримінальних покарань, перш за все на федеральному рівні законодавства. Тривалість покарання у виді позбавлення волі суттєво подовжується, якщо винна особа раніше вчиняла злочинні діяння – в залежності від їхньої тяжкості та кількості. В цьому вбачається намагання ізолювати злочинця від суспільства на максимально можливий термін, таким чином обезпечивши законслухняних членів суспільства від імовірних злочинних посягань з боку даної особи в майбутньому. Чи співвідноситься такий підхід з принципом справедливості, до якого так часто апелюють на сторінках своїх праць американські теоретики? Однозначно ні, оскільки покарання, як правило, виявляється непропорційно суворим в порівнянні із суспільною небезпекою вчиненого злочину.

Таким чином парадигма кримінального покарання в США не є завершеною, та і взагалі їй бракує цілісності та системності. Пов'язано це і з відсутністю дійсно глибоких та комплексних сучасних наукових досліджень, і з роздробленістю правової системи країни, і з відсутністю збалансованої та послідовної кримінальної політики, та з іншими чинниками, пов'язаними зі специфікою американського права.

ЛІТЕРАТУРА

1. M. Davis. *To Make the Punishment Fit the Crime* (Westview Press, 1992). *Justice in the Shadow of Death: Rethinking Capital and Lesser Punishments* (Rowan & Littlefield, 1996)
2. Eldon Soifer (2009). *Ethical Issues: Perspectives for Canadians*. pp. 11
3. Warburton, Nigel (2000). *Reading Political Philosophy: Machiavelli to Mill*. p. 10
4. Hutcheson, Francis (2002). «The Original of Our Ideas of Beauty and Virtue». In Schneewind, J. B. *Moral Philosophy from Montaigne to Kant*. Cambridge University Press. p. 515.
5. Ashcraft, Richard (1991) *John Locke: Critical Assessments* (Critical assessments of leading political philosophers), Routledge, page 691
6. Rosen, Frederick (2003) *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. Routledge, page 132
7. Smart, J.J.C. (1956) 'Extreme and Restricted Utilitarianism' in *The Philosophical Quarterly*, Vol VI (1956), pp. 344-354.